

Бала Кыраанкараны көтөрүп алып, Кара тоого жөнөйт, барып капкактуу кара булакты табат, анын капкагын ачып:

— Сен кайдан табылчу элең, капкагың кайдан ачылчу эле!— деп эң мурун эки бутун салганда эки буту тыбырайт. Кийин денесин бүт салат.

— Ох!— деп Кыраанкара тура келет.

Бир аз эс алгандан кийин Кыраанкара баланы көтөрүп алып, бир күндө үч айлык жолду басып, анын элине жөнөйт. Бала «Кыраанкара жолду мурункуга караганда кандай басып калды экен, сынап көрөйүн», деп тебетейин жерге түшүрүп коёт да:

— Ой, досум, тебетейим түшүп калды!— дегендин ортосунда Кыраанкара жарым күндүк жолго жүрүп кеткен экен.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп баланын айлына келсе, көп элдин карааны көрүнөт. Кара кементай кийген, кара өгүз минген бир койчу жолугуп калат. Андан сураса, ал койчу:

— Балам болсо өлдү, анын досу Кыраанкара болсо таш болуп калды деп ашын берип, эми кан эки кызды аламын деп той берип жатат. Бул эл ошол тойго келген эл,— дейт. Муну угуп Кыраанкара койчуга:

— Сен канга барып «акылыңа кел, ээси келатат, аманатын колуна сал» дегин,— дейт.

Койчу канга барып:

— Эй кан, акылыңа кел, ээси келатат, аманатын колуна сал,— дейт.

— Бул жаман койчу эмне дейт?— деп кандын жигиттери койчуну тызылдатып кууп калышат. Ал Кыраанкараны көздөй качат. Кыраанкара кылычын алып келгендерди кууп, чаңын асманга чыгарып, кыргын салат, канды туткундап, даргага асат.

Ошентип бала таажы кийип, такка олтуруп, атасынын ордуна кан болот. Чоң той берип Каракөз айымды алат, берки кызды Кыраанкарага берип, кош айтышып, аны элине жөнөтөт.

АЛТЫН ШАКЕК

Илгери, илгери бир чалдын жалгыз баласы бар экен. Бир күнү чал «баламды бир сынаынчы» деп, жыйырма тыйын берип базарга жиберет. Ал барып беш тыйынга күчүк, беш тыйынга мышык, беш тыйынга короз жана беш тыйынга жыландын баласын сатып алып үйүнө келет.

«Балам тыйынын бир оокатка жаратат экен десем, капкайдагы жарабаган нерселерди алыптыр» деп, чал ачуусу келип, үйүнөн кууп жиберет.

Бала корозду, мышыкты, жыланды көтөрүп алып, бет алган жагына кете берет.

Күндөрдүн биринде жыландын баласына тил кирип:

— Досум, мен жыландын падышасынын баласы элем, адамзаттын колуна эмне болуп түшкөнүмдү билбеймин, сен атамды издеп тапсаң бул дүйнөдө эч нерседен кор болбойсуң. Бир чоң кара дөбө бар, аны тапсаң бир кичине жылан чыгат, андан ары жүрүп олтурсаң бир чоң жылан чыгат, аларга менин башымды көрсөтүп койсоң дароо кетет. Ошол жыландын изи менен баса берсең, бир үңкүргө келесин. Ал үңкүрдө бир чоң чарада алтын бар, ошол алтандын ичинде менин атам жатат. Мени ошол үңкүргө барганда коё бер. Үңкүрдүн ичинде түрдүү тамак-аш бар, өзүң ошол тамакташтан ичип жата бер,— дейт.

Бала жүрүп отуруп, чоң кара дөбөгө келсе, алдынан бир кичине жылан чыгат, ага койнундагы жыландын башын көрсөтүп коет, кичине жылан коркуп качат. Бала андан ары басат, алдынан дагы бир чоң жылан чыгат, ага да жыландын башын кылтыйтты эле, а да ийинине кире качат. Бала анын изи менен үңкүргө кирет. Анда бир чоң чарада алтын, анын үстүндө чоң жыландын жатканын көрөт. Көтөрүп жүргөн жыланды кое берет да, өзү ар түрдүү тамактардан ичип жатып калат. Бирок көп күн жүргөндүктөн зеригет. Анын зериккенин биллип, жыландын баласы:

— Досум, зериктиңби, кетесиңби?— дейт.

— Уруксат берсең кетем.

— Досум, бул алтындар сага опо болбойт, атамдын тилинин алдында алтын шакек бар, ошол шакекти атамдан сурагын. Шакектин алтымыш эки дубасы бар, ал дубаларды үйрөтүп коёмун, анан кор болбойсуң,— дейт жылан.

— Алтын шакекти өзүң сурап бергин.

Жылан атасына келип:

— Ата, сиздин алтын шакегиңизди досум сурап турат, ошол шакегиңизди досума бериниз,— дейт.

Атасы ары карап ыйлап, бери карап күлүп, «Эми болбостур» деп, күңгүрөнүп сүйлөнүп туруп «ту-у-у» деп бүркүп жиберет, ошондо алтын шакек оозунан ыргып кетет.

Жылан алтымыш эки дубаны үйрөтөт. Бала шакекти тилинин алдына салып, дубаны үйрөнүп, короз менен мышыгын көтөрүп, күчүгүн ээрчитип жөнөйт.

Жүрүп олтуруп бала бир чал менен кемпирге жолугат. Чал:

— Балам, эмне болуп жүргөн баласың,— дейт.

— «Баласы жокко бала болоюн, ботосу жокко бото болоюн» деп жүрөм,— дейт бала.

Чал аны бала кылып алат. Ал күндөрдүн биринде «атамдын үстүндө үй, өрүшүндө жылкы, короосунда кой, котологон уй болсун» деп, алтын шакегин жерге бир урат. Баланын айтканы бир заматта даяр болот.

Балага түнкүсүн күнүгө эле чыгыш жактан бир жарык көрүнөт.

— Ата, ата, күнүгө эле түн ичинде чыгыш жактан бир жарык көрүнөт, бул эмне болгон жарык?— деп бала сурайт.

— Балам, ал падышанын кызынын нуру, ал кызына үй салып берген, ошол үйдө багат. Жанагы жарык ошол кыздан чагылышып турат.

— Ата, ошол кыздын атасына жуучу түшүңүз, мен ошол кандын кызын алайын.

— Ал кыздын калынын кайдан табамын?

— Ата, коркпай эле бара бериңиз, калыңга берүүчү малды мен табамын,— дейт.

Ошентип чал канга барат да:

— Кан, мен сага жуучуга келдим, кызыңды менин балама берсинби?— дейт.

— Чал, сага кызымды берейин, бирок капшытымда калмак айгайлап, тушумда тулпар туйлап турсун, эшигине чөккөн төөдөй алтын коюлсун, тоодугу жайлоомо алтын-күмүштөн сарай салынсын. Ал сарайлардын ичинде май көл менен сүт көл болсун, ошол көлдөрдө алтын-күмүш чабактар секирип ойноп турсун. Үйүмдүн четине чынар терек менен күмүш терек орнотулсун, ал чынарларда алтын булбул менен күмүш булбулдар сайрап турушсун, кызымдын калыны ушул, ушул калыңды кырк күндө бүтүрүп, тоюңду берип, келиниңди ал,— дейт кан.

— Ушунчалык калың салды, «кырк күндө бүтүп, тоюңду берип келиниңди алгын» деди, мен мынча калыңды кайдан табам, качан бүтүрөмүн,— деп чал баласына ыйлап келди.

— Эй, ата, ыйлаба, анын баарын мен табамын, эсенчилик болсо келиңдүү болосуз,— деп бала бир түнү кандын шаарынын четине барып: «Калың жөнүндө кандын айткандары таң атканча бүт аткарылсын»— деп, алтын шакегин жерге бир урат.

Эртең менен караса, айлана жарк-журк этет, кандын айткандары бүт аткарылып калган.

Кан көрүп, сүйүнүп «чал келинин алсын» деп чалга жигиттерин кабарга жиберет. Чал баласын жана башка кишилерин алып канга келет. Кан той берип кызын берет. Аларга алтын сарай менен күмүш сарайын энчилеп, кыз күйөөсүн киргизип коёт.

Бала мышык менен корозду үйүнө коюп, өзү итин ээрчитип ууга чыгып кетет.

Бир күнү ысык ичкен, суюк чычкан, коко тикен менен көчүгүн аарчыган мастен кемпир баланын келинчегине келип:

— Балам, менин багар, көрөрүм жок, сенин кешигинди ичип, оокат кылып жүрөйүн,— деп ыйлап кирет.

— Жүрсөңүз, жүрүңүз,— деп келин кабыл алат.

Бир нече күндөн кийин мастен кемпир келинге сөз катат:

— Эркек эле курусун, аялга сырын айтпайт тура. Сенин эриңдин тилинин алдында бир алтын шакеги бар, эриң уудан келгенде тилиңдин алдындагы алтын шакекти көрсөт деп ыйлактагын. Эриң алтын шакекти көрсөтөт. Көрсөткөндөн кийин «алтын шакегинди мага бергин, мен кээ-кээде көрүп коюп жүрөйүн» дегин, ал берет, алтын шакекти экөөбүз көрүп коюп жүрөлү.

Бала уудан келгенде келинчегин таарыныч кылат:

— Сенин алтын шакегиң бар турбайбы, мага айтпай жүрүпсүң. Ошол шакегинди мага бер, анда-санда көрүп коюп жүрөйүн.

Бала алтын шакегин келинчегине берет. Келинчегин ал шакекти алып, көрүп коюп жүрөт.

Бир күнү мастен кемпир:

— Балам, алтын шакегинди берчи, мен да көрөйүн,— дейт.

Келин алтын шакекти кемпирге берет. Мастен кемпир алтын шакектин алтымыш эки дубасын окуп, «ушул келин менин Кейбат деген балама катын болсун» деп жерге бир урат. Ошону менен мастен кемпир келинди жети суунун ары жагындагы Кейбат деген таз баласына алып берип коёт.

Бала кечинде уудан келсе, үйдө келинчегин жок, мышыгы менен корозу калган, өзү эмне кыларын билбей отуруп калат. Итке, мышыкка тил кирип, балага:

— Капа болбогун, алтын шакекти биз табабыз,— дешип жөнөп кетишет.

Үчөө суудан өтүп, мастен кемпирдин үйүнө барышат. Ит итке кошулат, короз корозго кошулат, мышык болсо шып этип үйгө кирип кетет. Короз:

— Мен боз үйдүн жабуусун тартканда, түндүккө чыгып барып кукулуктаймын, мастен кемпир «өлүгүңдү көрөйүн, бул кандай тоок?» деп мени караганда оозуна жаба «шарт» эттиремин. Ал каакырынып-түкүрүнгөндө оозунан алтын шакек ыргып кетет. Мышык, сен шып дедире илип кач. Ит, сен эшиктин алдында тургун, мышык келип үстүнө жабышсын, мен да учуп түшүп, аркана конуп калам. Анан алып качпай жаның жокпу!— дейт да түндүккө конуп кыйкырат.

Мастен кемпир:

— Бул кайдан келген короз?— деп таңыркап оозун ачып карап турганда короз шарт бир коёт. Ал: «Өлүгүңдү көрөйүн!»— деп түкүрүнгөндө, алтын шакек бок менен бирге ыргып кетет. Мышык шып этип илип качат, ит мышык менен корозду үстүнө кондуруп алып зымырап жөнөйт.

Мастен кемпир кандай ит экенин тааный албай калат. Ит алты суудан өтүп, жетинчи сууга барганда:

— Мен алып барамын,— деп мышыктан талашып шакекти алат. Ал сууну кечип бараткан маалда чарчап акактайт да оозунан шакекти түшүрүп жиберет.

Үчөө суудан өтүшөт, ит балага барып:

— Мен алтын шакекти сууга түшүрүп жибердим, ал шакекти балык жутуп алат, балыкты балыкчылар кармайт, мен ошол кармалган балыктарды жыттап, алтын шакекти табамын,— дейт.

Ошону менен төртөө сууну бойлоп жөнөшөт. Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп төрт балыкчыга жолугушат. Кармаган балыктарын караса, бирөө тим эле жылтылдайт. Ит балыктарды жыттагылап, таптым дегендей ишарат берет. Бала:

— Курсагым ачып турат, мага төрт балык сат, кууруп жейин — дейт балыкчыга.

— Сатса сатайын, алыстан келе жаткан жолоочу окшойсуң,— деп балыкчы төрт балыкты сатат.

Бала төрт балыкты сатып алып, баягы жалтылдаган балыктын ичин жарат, ичинен алтын шакек чыгат. Бала алтын шакекти тилинин алдына салып:

— Мاستен кемпир жер жүзүнөн жоголсун, келинчегим үйүмдө болсун,— деп алтын шакекти жерге бир урат.

Ошентип бала мастен кемпирди өлтүрөт, келинчегин өзү алат, ата-энесин алдырып, жыргап жатып калат.

АБЫЛАЙ ЖЕТИМ

И

лгери бир заманда бир кемпирдин чалы өлүп, эки жашар эркек баласы калып, эптеп күн көрүшүп, бала он эки жашка келиптир. Бир күнү энесинен:

— Менин атам кайда, бар болсо үйгө келбейби?— деп сурайт.

— О, балакетинди алайын кулунум, сенин атаң келбес жагына кеткен.

Бала катуу ичи күйсө да экинчи атасын көрө албай турганына көзү жетти.

— Энекебай, менин атам эмне кесип кылуучу эле?

— Атаңбы? Атаң тоого тор жайып, куш кармоочу.

— Анда атамдын торун берсеңиз, мен атамча куш кармап келип, мүнүшкөрлөргө сатып, көп алтын табат элем.

— Макул,— деп энеси тоого жиберди. Бала бир карга кармап алып сүйүнүп келди.

— Бул куш эмес, балам, куш кармоо колуңан келбейт го,— деди энеси.

— Анда атам башка эмне кесип кылуучу эле?

— Дарыядан балык кармоочу.

Кемпир чалынын торун балага алып берди. Дарыя балыкка бай экен. Кемпир балыкты кандай кармоону баласына үйрөтүп, көп олжо менен үйлөрүнө келишти. Бала күндө балыкты көп кармап базарга сата берип, үй-оокаттарын оңдоп, дасыккан балыкчы болуп калды.

Күндөрдүн биринде бала дагы көп балык кармап келип, энеси сүйүнүп балыктарды көрүп жатса, арасында эң кооз бир балык жүрүптүр. Ала коюп чакадагы сууга салды эле, өлө элек экен, жан кирип сууга ойной баштады.

— Абылай балам, бул укмуш алтын балык биздин багыбызга торго түшкөн экен, муну канга тартуу кылсак чоң олжого батабыз,— деди кемпир.

Айткандай эртеси бала айнек кумурага суу куюп, балыкты салып, канга тартуулаганга барды. Кан вазири экөө тең катуу кубанып, балага жүз дилде берип жөнөттү. Абылай өмүрү мынча дилдени тапмак тургай, көргөн да эмес. Өтө сүйүнүп энесине келди. Базарга барып көп буюм, мал сатып алышты. Жесир кемпирди карабаган агайын-туугандары Абылайдын төрүнөн кетпес болду.

Арадан көп өтпөй эле Абылай жетимди баягы кандын жигиттери издеп келип, канга айдап кетти. Кан адилеттүү болсо да анын вазири каардуу, башкесер кара мүртөз эле. Ал канга:

— Алтын балыктуу болгонуңуз жакшы, бирок түгөйү жок жараш-

пайт экен, ошол балыктын түгөйүн таптыруу керек, ал ошол гана баланын колунан келет,— деди.

Кан вазиринин тилинен чыкпайт. Бир ай сүлүк¹ беришти.

— Эгер таап келе албасан башың алынат,— деди.

Бала аргасыз макул болду да, болгон окуяны айтып энесине келди. Эртеси тобокел деп дарыяга чыгышты, айтылган сүлүгү да бүттү, бала саргайып өндөн азды. Канга барчу таң да атты. Эң акыркы үмүтүн үзбөй торун көтөрсө алтын балыктын элеси көрүндү. Кубарган түсү, алaktaган жүрөгү ордуна келди. Тартуу канга алынып келинди, бала эки жүз дилде алып үйүнө кайтты.

Кан, вазири, үй-бүлөсү менен балыкты кубалашып ойногонуна катуу ыраактануучу болду.

Күндөрдүн биринде вазир канга келди:

— Каным, баары жакшы, эми буга Алтын-Көлдү таптыруу керек, балыктар кумуранын ичинде эркинче ойной албай жатат. Алтын-Көл чыгыш тарапта перилердин колунда болот деп уккам. Чоңдугу тай казандай, тышы алтын, ичи каухар, суусу тунук — мүрөк зам-зам. Бул кереметтүү көлдү эч уста жасай албайт, барып алып келүү Абылай жетимдин гана колунан келет.

Анда кан:

— Ушул эле дөөлөт жетет, жөн нерсеге бирөөнүн жетимин кыйнаганда эмне чыкмак эле, тим эле койгонубуз он го,— деди.

Канга кадыры көп өткөн каардуу вазир, канды акыры макул кылды.

Абылай жетимди чакыртышып, бир жыл сүлүк берип, Алтын-Көлгө жөнөтүштү. Аргасыз жетим энесине акылга келди. Сабырдуу байбиче күл азык камдап, уулду уламадан укканын баяндап түгөл аитып, отасын берип, Алтын-Көлгө жөнөттү.

Туура алты ай жол жүрдү. Жолунан нечен укмуш жырткычтар, жылан, бөйөн-чаян кезикти, акыры алар жолун бөгөп, өтө албай турганда бир ак сакал чал пайда болду. Саламдашып баладан болгон окуяны толук укту. Карыя балага боору ооруп, колундагы сыйкырдуу таагын берди.

— Шилтеп эле койсоң бардык жандыктар жол берет, сен издеген Алтын-Көлгө дагы бир күндүк жол калды. Мелтиреген талаада бир гана жашыл дөбө кезигет, жанында шаркырап аккан булак бар, ошол дөбө перилердин жыйын курчу жайы, айына бир гана келишет. Сен ошол дөбөдөн чуңкур казып алып жатсаң, а дегенде көгүчкөн болуп учуп келишет, жерге түшсө адам сөөлөттүү болот. Ошондо бирин эптеп жакадан алып кармап алсаң болду — жогунду табасың. Эгер кармай албай көрүнүп койсоң, анда дагы бир жыл күтөсүң.

Бала баарын толук билди. Карыя болсо кош айтышты да көздөн кайым болду.

Бала карыянын айткан жерине келип, чуңкур казып жатып алды. Эки күн өткөндө асманга батпаган көп көгүчкөндөр келип баягы чоң дөбөгө конору менен адам болушуп, көпкө шектенип турушуп, акыры жыйынына киришти. Абылай айлакер байкатпай туруп жакын

¹ Сүлүк — мөөнөт, убакыт деген мааниси.

өтүп бара жатканын жакадан алды эле, көгүчкөндөр дүр этип асманга көтөрүлдү, коркунучтан чочуган перилер артын карабай өз дүйнөсүнө учуп жөнөштү. Абылайды бир аз көккө көтөрдү, алп урушуп келип жерге түшүштү, колу карышкан Абылай көгүчкөн кандай аракет кылса да көө берген жок. Қолундагы жип менен мойнуна күрмөй алып, белине бекитип байлап алды. Акыры экөө сөзгө келишти. Абылай эмне каалаганын айтты. Аны орундагса өмүрү каларын билген пери Абылайды жарты айдай алтын берди. Жерге коюп чертип койсо, ойдо жок сонун көл болду.

Экөө шилекей алышып достошуп, Абылайды пери досу орто жолго чейин учуруп жеткизип коюп, өз дүйнөсүнө учуп кетти. Мөөнөтү бүтө электе кандын каалаганы даяр болду. Абылай жарым миң дилде сый алып кубаныч менен үйүнө келди. Алтын көлгө алтын балыктар жарашып, ыракатын падыша, вазир көрдү. Абылай жетимдин кубанычы көпкө созулган жок, каардуу вазир дагы бир укмушту ойлоп тапты.

— Падышам — деди вазир, — күн батышта Күлдүркан деген бар, анын Айсулуу, Күнсүлүү деген эки кызы бар, күлүп койсо карангы жарык болот, бир шаар жөн эле жаңырып турат. Айсулуу падышам сага гана жарашат. Алтын көлүң болсо, алтын балыгың болсо, эми Айсулуудай жарың болсо, ааламда эмне арманың бар?

Акыры иш жамандык менен бүтөрүн сезген кан көпкө макул болболду. Амалкөй вазир асылып жүрүп ар түркүн сөз менен канды эритип, буга да макул кылды. Бул иш да Абылай жетимге жүктөлдү. Күл азыгын камдап, Күлдүркандын шаарын бет алып, Айсулууну кантип алам деген ой менен жолго чыкты. Амаксыз байбиче арыбаган азаптын көлүндө калды. Бул жолу жолуң катуу болот деп энеси Абылайга бал жана таруу кошкон бир карын май берди.

— Эгер бирөө сени менен кошо жеңсе жана эмне деп сураса буга энемдин эмчегинин сүтү кошулган дегин, ошондо ишин оңунан чыгат, — дейт энеси.

Бала бул сөздү көңүлгө түйүп, батышты көздөй жүрүп олтурду. Көп жол жүрүп, көзү тунарды, таңдайы катып чөлдөрдө суусазды. Алсырап калган кезде алдынан бир чубалган чаң көрүндү. Абайлап турса ааламда жок алп — дөө экен. Ал алыстан эле баланын качпай күтүп туруусун өтүндү. Абылай жанынан чындап үмүт үздү. Дөө:

— Сенден аны-муну сурап олтурууга убактым жок, оозумду гана толтур, болбосо өзүңдү жалпам алып жолго түшөм, — деди. Шашып калган Абылай баягы сары майды сугунта берди. Дөө майды былчылдата чайнап жутуп жиберип, тамшанып туруп:

— Бул эмне тамак? — деди.

Абылай:

— Кадимки май, бал, таруу, бирок менин энемдин сүтү кошулган эле.

Дөө муну укканда айраң калды.

— Эми кызык болгон турбайбы, мени сени менен эмчектеш болуп калган экемин. Сени жегеним болбойт, сага каалаган убагында жардамга кеишим керек. Ме, мобуну түтөтсөң мен дароо даяр болумун, — деп узун мурутун жулуп берип, көздөн кайым болду.

Кайраттанган Абылай Күлдүркандын шаарына да жакындап келип, алыстан көрүп, ушул болсо керек деп жоромолдоду. Шаардан алыс эмес жерден көк өгүз минген, он чакты эчки, коюу жайган чалга жолукту. Саламдашкандан кийин:

— Жетиммин, багар-көрөрүм жок, баласы жокко бала, ботосу жокко бото болоюн деп жүрөм, — деген тилегин айтты.

Чал сүйүнгөн бойдон баланы ээрчитип кемпирине жөнөдү, кемпир дагы сүйүндү, бир эчкисин союп өзүлөрүнчө той кылып, баланы бала кылып алышты. Бала чөп алачыкты оңдоп, шыбактап там салды. Абышка-кемпир уулдуу болуп, муңуна муун кирди. Ал жылкы жай өттү, күз өттү, кыш өтүп жаз келди. Бир күнү келин алууга сөз болду. Ошондо Абылай жетим өз максатындагы ишти эми баштады.

— Эгер мен аял алсам Күлдүркандын кызы Күнсүлүүнү же Айсулууну аламын, болбосо дүйнөдөн чөтөмүн, — деди.

Чал катуу чочуду.

— Ал кан-падыша болсо, мен жакын бара албаган жаман чал болсом, балам, падыша мени бучкагына теңеп койбойт го, өзүң ойлочу. Анын үстүнө «шылдын кылганын кара» деп, башымды сөзгө келбей кесип жүрбөсүң?

— О, жарыктык, — деди Абылай, — кудалыкка, элчиликке өлүм жок, бир жооп айтат, канга барып кел, ата. Эгер балалыкка санабасаң өзүң билгин, туубасаң да тутунган баламдын го, — деди.

Чал бир көзүнө жаш алып, бир көзүнө кан алып, көк өгүздү токуп, канга жөнөп, кандын жигиттерине дайнын айтып, кабыл алчу ордосуна келди. Бир күн конок кылгандан кийин кан чалды өзүнө чакырты. Таазим менен салам айтып, канга эмнеге келгенин баяндады. Кан ачуусу келген жок.

— Уулундун чоң таламы бар экен, биринчиден мага уулунду көргөз, уулунду сынап көрөмүн, көңүлүмө жакса, үч мөрөй беремин, аткарып кетсе кыз сеники, менин шартым ошо, аткара албаса башым кесемин.

Ошентип Абылай жетимдин башы эки кылычтын ортосунда калды. Муну толук уккан Абылай жетим Күлдүркандын кылычына барып бергенден башка айла жок экенине көзү жетти. Болжогон күнү падышага келди. Баланы көрүп жактырды, Айсулуу менен Күнсүлүүнү да балага көргөздү.

— Кааласан үч мөрөй берем, жеңип кетсең кыз сеники, болбосо башың кесилет, — деп кайталады падыша.

Бала макул болду, атасы кантисин «Кандай болот?» деп көзүнөн жашын куюлтуп карап турду. Көрүп турган эл:

— Ажал айдаган бечара, ишин бүттү, — деди.

Мөрөй башталды. Биринчиси кырк өгүз союлду эти казанга салынды.

— Үч күндүн ичинде жалгыз өзүң жеп бересиң, — деди.

Бала бир үйдө жалгыз өзүң камап туш-тушка кароол коюуну өтүндү. Баланын айтканы орундатылды. Карангы киргенде Абылай жетим баягы досунун мурутун түтөттү. Көз ачып жумганча кайгы кырк дөө кирип келди. Бардыгын бала түшүндүрдү эле жарым

саатта кырк өгүздүн эти жок болду. Бала бир кабыргасын алып эртен менен мүлжүп олтурду. Калыстар келгенде шагыраган гана сөөк калыптыр. Бир кабырганын калганына кан чатак кылды. Анда бала:

— Адал малыңыздын этинен ооз тийсин деп калтырдым, болбосо сугунуп деле жиберем,— деди.

Хан сөзгө жыгылды. Ыза болгон кан:

— Мына бу агып жаткан дарыяга ары бери жүктүү унаа өткөндөй муз тондурасың,— деди.

Бала кыйшаюусуз макул болду. Досунун мурутун дарыяга салды эле кычыраган кыш түшүп, калдайган муз тоңуп дарыя буулду. Музду сынашып, калыстар каршы-терши өтүп көрүштү, бирок музда эч шек жок. Мөрөй дагы баланыкы болду. Падышанын ачуусу чындап келди

— Мынабу тоонун ары жагында Ала-Көлдө отуз кулач ажыдаар бар. Ар бир кырк күндө бирден адам, ар бир жумада бирден болсо жейт аны бербесең элинди соруп жок кылам дейт. Мына ошого эртен бир адам керек. Аны өлтүрсөң аман каласың, болбосо ажыдаарга жем болосун.

Бала буга да макул болуп, эки жагы тең миздүү эки болот кылыч сурады. Усталар эртен мененге чейин согуп даяр кылып, бала куралды алып ажыдаарга жөнөдү. Ажыдаардын ачуусун келтирип, болжогон убактан кечигип барды. «Бул эмне болду?» деп ачуусу келген ажыдаар жөнөгөнү калган экен. Баланы көргөн ажыдаар ичи катуу ачынгандыктан алыстан эле оп тартты. Абылай ажыдаардын оозуна аба менен учуп жөнөдү. Колундагы эки миздүү болотту ажыдаардын ууртун издей болжоду. Күү менен тийген Абылай ажыдаарды жара тилип, колунан албарс кылычы түшпөгөн калыбында куйругунун учунан чыкты. Жырткыч эч нерсеге чамасы келбей жайын тапты. Эсин жыйган Абылай жонунан кайыш тилип алып канга келди. Убадага бекем падыша шартты бузбай, нечен күнү той жасап Айсүлүүнү Абылайга берди. Ажыдаардан кутулган эл алкыш айткандын гана үстүндө болду. Абышка-кемпирди көчүрүп Абылай жетим өзүнүн шаарына жөнөдү. Нечен айдан кийин келсе кара мүртөз вазир дүйнөдөн кайтыптыр.

Ошентип Абылай жетим эки энелүү, аталуу, жаш сулуу жарлуу болуп, ушул күнгө чейин бактылуу жашап калыптыр.

МИҢБАЙ, ЖҮЗБАЙ

Кар экен, жок экен, Миңбай менен Жүзбай деген болгон экен. Миңбайдын миң кою, бир баласы, Жүзбайдын жүз кою, бир баласы бар экен. Миңбайдын баласы бир күнү коюн талаага кайтарып чыгып уктап калса, карышкыр келип койдү эртеден түшкө чейин кырат. Бала ойгонбос-

тон уктап жата берет. Жүзбайдын баласы кой кайтарып жүрүп, Миңбайдын коюн карышкыр кырып жатканын көрүп, баласын ойготту:

— Кокуй, куураткыр, коюнду карышкыр кырып кетпедиби,— деди.

Миңбайдын баласы тура калып жаакка бир салат.

— Сен жүз кою менен мага теңелгич келеби? Менин миң коюм бар, эмне үчүн ойготосун, эң кызык түш көрүп жаттым эле, түшүмү таап бер,— деп урушту. Жүзбайдын баласы да кара турбастан экөө бешимден урушкан кечке чейин урушту. Акырында Жүзбайдын баласы:

— Эмне түш көрдүң, айтчы, каадалуу түшүндү угайын?— деди. Миңбайдын баласы:

— Каадалуу түш дейт тура, башыма күн тууп, аягыма ай тууп, орто жериме чолпон жылдыз чоң тууп жатыптыр, бул каадалуу түш эмегенде, карышкыр кырган кой каадалуу бекен?— деди. Жүзбайдын баласы:

— Сатасыңбы түшүндү,— деди. Миңбайдын баласы:

— Сатамын, карышкыр канча коюмду кырса, ошончо кой берип алгын,— деп убадалашты.

Жүзбайдын баласы:

— Карышкыр канчалык коюнду кырды экен, батырак санагын,— деп санаттырды. Миңбайдын баласы коюн санаса туура жүз коюн кайтыптыр.

— Жүз коюм өлүптүр, жүз коюнду берип аласыңбы?— дейт.

— Алдым, саттым береке,— деп кол алышып кечинде үйлөрүнө кайтып кетишет.

Жүзбайдын баласы эл жата үйүнө барды. Жүзбай тура калып:

— Кокуй балам, коюн кана?— деди. Баласы:

— Атаке, түшкө сатып жибердим,— деди. Жүзбай:

— Ал эмне болгон түш экен, жүз койдун баарын саттыңбы?— десе, баласы күлүп жиберип:

— Башыма күн тууп, аягыма ай тууп, орто жериме чолпон жылдыз тууган түшкө саттым, атаке,— деди. Атасы ордунан тура калып, жеткен жеринде келтек менен, жетпеген жеринде тезек менен уруп баласын кубалады.

— Эгер койдү таппай үйгө келе турган болсоң, ичинди жарып, башыңды итке салбасам менин Жүзбай атым өчсүн — деп атасы ачууланып кала берди. Бала айлап, күндөп жүрүп олтурду. Башы таз болду, курсагы ач болду, ошондо асманда учуп бара жаткан каргага карап айтты:

— Карга аке, ынтымакка келели, бир табактан жешели, ачкадан өлүп баратам, бир кайыр этиниз,— деп колун каргага сунган убакта, карга айтат:

— Ошондой бол, таз балам! Коюна салган чөптөн жейин десем жата калып таш алып, тура калып баш алып уруучу элең, сага чала,— деп өтүп кетти.

Мындан кийин үстүнөн бир топ көгүчкөндөр өттү. Буга да:

— Көгүчкөн аке, ынтымакка келели, бир табактан жешели, ачка-

дан өлүп баратам, сен бир кылчы кайырды,— деп колун сунду.

Көгүчкөн:

— Ошондой бол, таз балам, кар буркандап жамгыр жааганда, жем издеп кокус мен барсам, тузак тартып ата энемди, бала-чакамды кармап алгансың. Ата-энең коё бер, убал болот десе, убал болсо кудайым адал кылбай эле койбойбу деп, шийшекеб кылуучу элең, ии ошону эми көргүнүң!— деп өтүп кетти.

Канаттуудан айла болбогондон кийин бала жүрүп олтуруп, бутун шилтеп албай, каруусу калбаганда «өлсөм дагы адам жатпас дөбө деген дөбөгө жетип этимди карга, кузгун жесин» деп, башына таяк жастап, көзү чекчейип, бели бөкчөйүп, жатып үргүлөп уктап кетти. Таң агарып атканда бир адам келип: «Тур, атка мингин», деп мингизип алып жүрүп кетти. Түш болгондо баягы адам артын караса түрү суук бир таз бала атына минип келе жатканын көрүп, саалагын сууруп атайын деп, кайра ойлонуп; «Никем ушуга буюрган экен» деп тура калып башына дары сыйпап, жети күндө калкара кундуздай чач чыгарды. Бул адам Күлгакы деген сыйкырчы кемпирдин кызы экен. Сейит чал дегендин Өмүраалы деген уулуна тиймек болуп, убадасын берип, ушу түнү адам жатпас дөбөгө Өмүраалы келип, кызды алып кетмекчи болгон экен. Өмүраалы бир күн эсебинен жаңылып калып, ал күнү келбей калыптыр. Кыздын аты Айымсулуу экен. Ал буйрук экен деп баягы таз балага тийди. Баланын аты Чыныбек. Бир нече күндөн кийин Айымсулуу түш көрүп, эртен менен Чыныбекке:

— Түндө түшүмдө Өмүраалы кырк жигити менен Чыныбекти өлтүрүп, колуктумду таап аламын деп жолго чыгыптыр,— деди. Чыныбек:

— Анда эң жакшы түш, эмесе мен аны өлтүрөт экемин,— деп Өмүраалынын келе турган жолуна чоң ак үй болуп кубулуп, кырк кулактуу казан болуп, ичинде толтура эт болуп кайнап турду. Өмүраалы кырк жигити менен келип:

— Кокуй, Чыныбек таз ушул окшойт, сабагыла — десе, жигиттери:

— Адам баласы кантип үй, от болуп калсын, жолдогу бышып турган бейишин тамагынан жебей кетсек жолубуз болбойт,— деп түшө калып казандын кырк кулагынан кармап чыгарайын дегенде, казан жарылып кетип, Өмүраалы баш болуп кырк жигити күйүп өлүп калышты. Чыныбек так үшүнтүп, айла менен өлтүргөнүн Айымсулууга айтып берди.

— Эми уулунун артынан Сейит чал келет,— деп Чыныбек таз Сейит чалдын келе турган жолун тосуп, ак тайлак болуп кубулуп жүрдү. Сейит чал көрөрү менен Чыныбек таз экенин билип, тайлакты кармап алып үйүнө алып барып чөгөрүп, темир казыкты өркөчүнө кагып:

— Келинимди таап, баламды тиргизип бергин,— деп боздотуп кыйнай баштады. Чыныбек тайлак болуп мунканып, эки көзүнүн жашын мончоктотуп төгүп, боздоп турду. Сейит чалдын Ашымкан, Кишимкан деген эки кызы келип:

— Айланайын аке, адам баласы кантип тайлак болуп жүрсүн,

бекер жанын кыйнабасан, бу деле кудайдын бир макулугу турбайбы,— дешти.

Сейит чал:

— Кыздарым, баламдын түбүнө жеткен чунак ушу,— деп ансайын тайлакты ура баштады. Эки кыз:

— Атаке, тайлагыңызды бизге бериңиз, Ит-Ичпестин Ала-Көлүнө сугаралы, эгер суудан ичсе тайлак экени чын, ичпесе адам баласы — Чыныбек таздын нак өзү болот. Андан кийин эмне кылсаңыз өзүңүз билиңиз,— дешти.

Сейит чал тайлакты кыздарына бербей койду эле, эки кыз таарынып мойнуна аркан тагып «муунуп өлбүз» дешип атасын коркутушту. «Баламдын үстүнө кыздарымдан айрылбайын», деп тайлакты кыздарга бере салды.

Кыздар жетелеп Ит-Ичпестин Ала-Көлүнө жетишти. Тайлакты сугармакчы болгондо Чыныбек акең коргошун болуп суунун түбүнө түшүп кетти. Эки кыз алаканын шак коюп, көчүгүн жерге так коюп, тилдерин жебиретип, атасына ыйлап келишти.

— Ырас эле куйту таз экен, суунун түбүнө коргошун болуп чөгүп кетти,— деди.

— Эчак эле айтпадым беле, чунак кыздар, чуулдап жүрүп ушуну кылмак элеңер, кайсы жерге түшкөнүн көрсөтүп бергиле,— деп эки кызын ээрчитип Сейит чал сууга келип, сууну ууртап коргошунду тиштеп алайын дегенде, Чыныбек жөргөмүш болуп, бир теректин башына жөргөлөп чыгып кетти. Сейит чал жылкычы чымчык болуп жөргөмүштү эми тиштеймин дегенде, Чыныбек асманга турумтай болуп учту. Жылкычы чымчыкты тырпыратып, кыздарын кыңшылатып, мээсин чукуп, көзүн оюп өлтүрүп таштады. Чыныбек турумтай болуп уууп кетти. Чыныбек Айымсулууга келип:

— Эми эл-журттуу жерге барып, оокат кылалы,— деп кара хан дегендин жерине келишти.

Экөө чөп алачык кылып алып, айылдын четинде турушту. Бир күнү хан кырк жигитин ээрчитип, куш салууга чыкты. Хан кушун бир коёңго салса, албастан айланып учуп, Чыныбектин чөп алачыгына конуп олтуруп алды. Хан келип:

— Ой, үйдө адам болсо чыгып кушумду алып бергилечи,— деди. Айымсулуу Чыныбекти карап:

— Хан келди, батыраак чыгып кушун алып берчи,— деди.

Чыныбек:

— Өзүн деле алып бере койбойсунбу, хан жутуп коймок беле сени,— деп кекетип койду. Айымсулуу кушту алып бере коёюн деп, эшикке чыга калды. Хан Чыныбектин аялынын сулуулугуна эси ооп аттан кулап түштү.

Айымсулуу:

— Ушунча хан болуп туруп киши көрбөгөн экенсиз,— деп аттангып, колуна кушун кондуруп узатып жиберди.

Хан Айымсулууга ашык болуп, кандайча колго түшүрөрүн билбей, бир күнү Чыныбекти чакырып алып:

— Чыныбек баатыр, бир тамаша салайын деп жатамын, жалгыз

жатып сен да эриккендирсиң, көптөн бери тим жатып мен да эриктим. Ат сайышып жашынмак ойнойлу,— деди.

Чыныбек:

— Макул, нече күндөн жашыналы, кимден башталсын?— деди.

Хан:

— Үч күндөн болсун, менден башталсын,— деди. Хан жашырынды, таз ары-бери күйпөлөндөп чуркап жүргөнүн Айымсулуу көрүп:

— Эмне кылып жүрөсүң?— десе,

— Ханды карап жүрөмүн — деди.

— Кайдан карайсың?

— Кайдан карамак элем, ушулардан карап табамын да!

Айымсулуу наараазылык сөз катты:

— Булардан таба албайсың, ат байланган сарайда чоң ак эркеч турат, ушуну сакалдан алып сабасаң, хан өзү туруп келет.

Айтканындай ал эчкини сабаса, «Чыныбек баатыр, мөрөй сеники» деп тура келди. Хан экинчи күнү жашынганда Чыныбек ары карап, бери карап, таба албай жүргөндө, Айымсулуу чакырып алып:

— Жардын түбүндөгү теректи өзөгүнө чейин кессең өзү туруп келет,— деди.

Чыныбек чуркап барып, өзөгүнө чейин теректи кессе, «мөрөй сеники Чыныбек баатыр» деп, хан ордунан туруп келди. Үчүнчү күнү хан жашынганда Айымсулуу Чыныбектен:

— Ханды кайдан табасың?— деп калат.

— Анын эмнесин сурайсың, сарайдагы ак эркечти сабап, жардын алдындагы теректи кессем өзү эле келбейби!— деди.

Айымсулуу:

— Ай кудай алгыр, ал хан жакып жерде жок, Сасык-Көлдүн аралында кара буура болуп чөгүп жатат. Он эки кайың таякты суусунан кесип алып, ошолорун сынганча сабасаң гана хан анан туруп келет. Үйдүн тегерегинен ханды алты жыл издесең да табалбайсың,— деди.

Чыныбек он эки четин таяк, он эки кайың таяк кыйып алып, аралда жаткан кара буураны бакылдатып жыйырма төрт таягы сынганча сабаганда:

— Чыныбек баатыр, мөрөй сеники,— деп ордунан туруп келди.

Хан:

— Эми Чыныбек баатыр сен жашыңын,— деди.

Чыныбек кап менен кементайды көтөрүп алып чуркаган бойдон Айымсулууга келди да:

— Мен алачыктын артына жашынайын, сен ханга айтпагын,— деди. Анда Айымсулуу:

— Кокуй, сен кууратканы жүргөн турбайсыңбы?— деп, Чыныбекти оймок кылып сөөмөйүнө салынып, көйнөгүнүн этегин кайып олтуруп алды. Хан ары карап, бери карап таба албай, айласы кеткенде:

— Чыныбек баатыр, мөрөй сеники, бери кел,— деп чакырды. Чыныбек колдон түшүп, хандын жанына келди. Экинчи күнү жашынганда Чыныбекти Айымсулуу колундагы ийненин саптаган жиби-

нин учундагы түйүнгө кошо түйүп жашырды. Хан ары-бери карап таба албай, айласы кетти.

— Чыныбек баатыр, мөрөй сеники,— деп чакырды. Чыныбек:— Жаныңызда олтурсам көрбөйсүз,— деп тура келди. Үчүнчү жашынганда Айымсулуу ийне кылып Чыныбекти жакасына сайып койду. Хан ары-бери карап, таба албай айласы кеткен соң:

— Мөрөй сеники, Чыныбек баатыр, кел,— деди. Чыныбек дагы ордунан туруп келди. Хан эми өзү жашынганын да таптырып, Чыныбек жашынганда таба албай, аялын уттуруп ичи күйүп, хандыгына таянып аялын бербей койду.

Хан бир күнү эли-журтун жыйнап:

— Ким Чыныбектин аялын алып берет?— деп жар чакырды. Ошондо оозунда тиши жок, алтымыш жаштагы бир кемпир:

— Таксыр, ханым, мени он беш жаштагы балага алып берсеңиз, мен алып берейин, аны «Ит-Ичпестин Ала Көлүнөн суу алып кел, хан ооруп жатат, дарысы ошол суу экен,— десек барат,— үч күндөн калбай келгин, кала турган болсоң, аялың хандыкы» дейбиз. Ал сууга барган соң үч күн эмес, үч жылда да келбейт,— деди.

Хан бул ойду туура көрүп, Чыныбекти чакырып, бир көнөк берип:

— Ит-Ичпестин Ала-Көлүнөн ушуну менен бир суу алып кел, үч күндөн калба, үч күндөн калсаң, аялың меники болот,— деп буюрду. Чыныбек макул болуп көнөктү алып, үйүнө келип, Айымсулуу менен акылдашып, үч күнгө чейин көнөккө толтура малдын заарын жыйып, күнү бүткөндө ханга алып барып берди. Хан ит ичпестин Ала-Көлүнөн суусу деп ичип, соо жанын оорутуп алды. Кан төшөктө жатып, элдин тынчын алып күндө жыйын, күндө той кылып жар салды.

— Ким Чыныбектин аялын алып берсе, ошону тилегине жеткизем,— деди. Анда бир чал:

— Каным, мага он бештеги кызды алып берсеңиз мен алып беремин. Чыныбекти жаян балыкты өлтүрүп, бир жак кабыргасын алтын уук кылып, жети күндө кел, жети күндө келбесең аялың хандыкы болот дейбиз. Жаян балыкка жети күндө эмес, жети жылда да жетпейт. Жетсе да, жаян балык жутуп коёт,— деди.

Хан тазды чакыртып алып:

— Жаян балыктын бир жак кабыргасын алтын уук кылып кел, жети күндөн калбагың, жети күндөн калсаң, аялың биздики болот,— деди.

Чыныбек бул сөздү дагы аялы менен акылдашты. Айымсулуу жаян балыктын аксак тору атын семиртүү үчүн алган экен, ошол атты Чыныбекке мингизип:

— Чолок кара кылычты, алтын сепкен жоолукту, алтын коңгуроону, алтын шакекти алып бар,— деди. Чыныбек макул деп айткандарынын баарын алды. Айымсулуу асман менен түн ичинде учуруп жиберди. Чыныбек барса, жаян балык суунун түбүндө ойноп жүргөн экен. Жеткенде алтын коңгуроонун үнү чыкканда жаян балык — тору атымды аламын деп, суудан башын чыгарганда, кылычты кынынан чыгарса, жети кулач болуп узарды. Кылыч менен жаян балыктын башын жара чапты. Бир жак өрөөнүн тору атка кырк бүктөп салып,

асман менен учуп, сегизинчи күндө үйүнө келип түштү. Жети күндөн ашкандан кийин:

— Айымсулууну аламын, — деп хан калкын жыйнап нике кыймакчы болуп жатканда, Айымсулуу жети катар темир үй болуп, жатып калган экен. Кандын айласы кетип, атып да, кесип да ала албай акыры от менен чыгар деп, тегерете карагайды үйүп, темирди ысытып жатканда, Чыныбек келип конгуроосунун үнүн чыгарды. Айымсулуу угуп, сыйкыры менен жаккан отту хандын үйүнө көчүрүп, өзү Чыныбектин жанына бирге отуруп калды. Бүткүл эл журт таң калып, эси кетип коркушту.

Мындан эки-үч күн өткөндөн кийин дагы хан калкына жар салды, анда бирөө:

— «Ушу жакта көчүгү күмүш, көкүрөгү алтын элик бар, ошону алып кел», деп жиберсек, Чыныбек сөзсүз өлөт, жолдо ажыдаарлар көп, — деди.

Чыныбектин аялы алардын сөзүн угуп, күйөөсүнө айтты:

— «Хан канча күндө келесин» десе, «күнү-түнү он күндө келемин» деп, жылкынын артында сүйрөлгөн бир кунан бар, ошону ал, — деди. Эртеси эле хан Чыныбекти дагы жумшады.

— Ушу жакта көчүгү күмүш, көкүрөгү алтын элик бар экен, ошону алып келгин, сенден башка жарай турган киши жок, канча күндө келесиң? — деп сурады. Чыныбек баатыр:

— Күнү-түнү он күндө келейин, — деп баягы жылкынын артындагы жаман кунанды алды. Ал тулпар экен, кунанын аялына алып келди. Аялы багып тулпар алына келтирип:

— Кечинде жатып эртең менен мойнуңа куруңду салынып баргын, ал элик чынар теректин түбүндө жуушап жатат. Арканыңды үч тегеретип ыргытып, өзүң көрүнбөй келе берсең, элик өзү барпандап алдынан чыгат, — деди.

Баатыр тулпарын минип кетти. Тулпар күчүнө келип, ар тоонун башын бир аттап басып отуруп жетти. Нечен ажыдаарлар, тулпардын туягын чагып өттү. Чыныбек эртең менен эликке барып чынар теректин түбүндө жаткан жеринен, арканын үч тегеретип ыргытып, атына минип, көрүнбөй кете берди. Бир убакта барпандап энтигип элик алдынан чыкты. Эликти ээрчитип алып, үйүн көздөй жолго салды. Чыныбектин келерине бир күн калганда, хандын бир вазири келип Айымсулууга:

— Жүрүңүз, баатырдын ашын берели, — деди.

Эртеси баатыр эликти жетелеп келип хандын колуна берди. Хан айласы кетип, оорумуш болуп төшөккө жатып, Чыныбекти чакырып, Гүлгаакынын гүлүн алып келүүгө жиберди. Айымсулуу бир кат жазып Чыныбекке берди:

— Жолуңан бир кемпир жолугуп туякка айран куюп берет. Оң колуң менен айранды алгын, сол колуң менен катты бер, — деп айтты. Бир нече күндүк жолдон кийин кемпирге жолугуп, оң колу менен айранын алып, сол колу менен катты берди. Кемпир окуп:

— Менин үч кызым бар эле, бербеске ылаажым жок, сенин албаска ылаажың жок экен, — деди.

— Эми мен кыздарымды чакырам, — деп бир кудуктун жанын көрсөттү. — Ушу жерге менин үч кызым учуп келет, кичүүсү кийин келет, кичүүсүнүн кийиминен таанып алсаң болгону, — деди.

Кемпир ышкырып кыздарын чакырды. Үч көгүчкөн учуп өттү. Кичүүсү артынан келди, Чыныбек кичүүсүнүн кийимин жаасы менен түшүрө атты. Кыз Чыныбектин жанына учуп келип, кийимин сурады эле Чыныбек бербеди.

— Эгер сен мага тийсең беремин, тийбесең бербеймин, — деп Чыныбек туруп алды. Айласы кеткенде кыз макул болду. Кемпир төрт шакекти төрт жагына ыргытты эле, тиги жактан, бу жактан тегереги тең жактан «той болот» деп чуулдашып көп кишилер келди. Той берип, элди ыраазы кылып, батасын алып, калкына күйөөсүнүн данкын жайып Гүлгаакынын гүлүн берип узатмакчы болду. Узатаарында кыз энесине:

— Төрт шакегимди бермейинче барбаймын, — деп, ордуңан турбай жатып алды. Айласы кеткенде кыйылып туруп, кемпир ары карап ыйлап, бери карап күлүп, кызын бир карап, күйөөсүн бир карап туруп араң берди. Кызы алгандан кийин Чыныбек менен жолго түштү. Үйүнө жетерге бир күн калганда кандын вазири Чыныбектин Айымсулуусуна келип:

— Жүрүңүз, Чыныбек баатырдын ашын берели, — деди.

Айымсулуу:

— Эртең келбесе, өзүм барып берейин, — деди.

Эртеси Чыныбек баатыр колуктусун алып келип калды. Гүлгаакынын гүлүн ханга берди. Хан Чыныбектин колуктусун көрүп андан бетер эси кетип, оорусу чынга айланды. Колуктусу алып келген төрт шакегин төрт бурчка ыргытты. Эл батпай баягыдай чогулду, келген кишилерди хан көрүп «бу кайдагы эл» деп чочуду. Чыныбек баатырдын колуктусу ханга:

— Сиздин элинизге эл, журтунузга журт коштук, зыяны болбос, — деди. Хан элди көрүп:

— Эми ушуларымды өлгөн атам көрсө, эч болбогондо өз кулагы менен укса, менин ушунчалык көп элимдин бар экенин жана хан экенимди билдирейин, — деп Чыныбек баатырды жибермек болду.

— Чыныбек баатырым, сен элден-журттан ашкан баатыр болдуң, мен белгилүү, акылдуу ханың болдум. Бул дүйнө жүзү бизди билет. Эми тиги дүйнөдөгү элдер дагы бизди билсин, сен менин айтып атама барып, менин хан болуп турганымды, элимдин көптүгүн өлтүп атамдын өзүнүн колуна кат жаздырып алып кел, — деди.

Чыныбек:

— Бир дөңгөч, он аркан даярдап бериниз, күнү-түнү менен барып келем, — деди. Үйүнө келип өзүнүн сүрөтүн тартып дөңгөчкө байлап, ай батып, жылдыз толуп турганда аркан менен дөңгөчтү учуруп жиберди. Убагы бүткөнчө хандын атасынын жазуусундай кылып Айымсулуу менен кийинки колуктусу үчөөлөп катты жазып, ханга алып барып берди.

Хан катты окуп ыйлап:

— Мени атам келип кет дептир. Чыныбек өзүңдөй кылып мени учургун, — деп кыйнады. Чыныбек элинен кыл аркан жыйып, ханды

кабыргасынан кан тамганча катуу таңып, тоонун башынан ылдый карай учурду. Бир күн-эки күн өткөн соң Чыныбек баатыр хандын аялына барып:

— Жүрүңүз хандын ашын берели,— деди. Аялы Чыныбек баатырдын Айымсулуусун туурап:

— Эртең келбесе, өзүм барып берейин,— деди.

Ханы тоодон учуп коктоуга түшүп, атасынын барган жерине барып өлгөн соң, элине кайтпады. Чыныбек ханга аш берип, аялын алып, эли-журтун жыйып, баягы Жүзбай атасынын алдына барып жүз койго алган түшүн айтты.

— Башыма күн, аягыма ай, орто жериме чолпон жылдыз чоң тууган түш,— деп айтып берип, ата-энеси менен жыргап ушул убакка чейин дүйнөнүн түбүндө, жер жүзүнүн үстүндө жашап жатышкан экен.

КЕМПИРДИН ЖЕТИ БАЛАСЫ

ткөн заманда бир бечара кемпирдин жети уулу болгон экен. Балдарынын баары ар кайсы окууга кирип, жетөө жети түрдүү өнөр үйрөнүптүр. Энеси жасаган жаасын кимисине берерин билбей:

— Балдарым, баарың өнөрүңөрдү айткыла, киминдин өнөрүң артык болсо, жааны ошонуга берейин,— деди. Балдары кезек менен өздөрүнүн өнөрлөрүн айтышты.

Эң улуусу:

— Эне, алп кара куш асманга торгойдой болуп чыкканда ыргыта атамын,— деди. Андан кийин экинчи баласы:

— Энеке, мен жети жыл мурун кеткен кумурсканын изин билемин,— деди.

Үчүнчү баласы:

— Мен жер жүзүндө эмне болуп жатканын билемин,— деп күлдү.

Төртүнчү баласы:

— Мен канча адам болсо да, тойгузуп багамын,— деди.

Бешинчи баласы:

— Мен дарыя, деңиздерден көз ачып жумгуча, кеме жасап өтөмүн,— деди.

Алтынчы баласы:

— Мен дарыя, деңиздерден чуркасам таманымдан чаң чыгат,— дегенде, жетинчи баласы:

— Жоо келгенде кара жер жарыл десем, жарылып, түбүнө түшүп, өзүм сүйгөн жерден чыгып, душманымдан кутуламын,— деп айтты.

Энеси балдарынын өнөрлөрүн уккан соң, аларга жасаган жаасын берип:

— Балдарым, мына муну алып барып, Болбос ханга өнөрүңөрдү айткыла, ошол текшерсин. Киминдин өнөрүң артык болсо, жааны ошо алсын,— деп балдарын Болбос ханга жиберди.

Жети баласы Болбос хандын шаарына келсе, шаардын ичи кый-кырык ызы-чуу болуп жатыптыр. Булар таң калышып:

— Эмне болду, шаарына жоо келгендей эли дүрбөп жүрөт,— дешип турганда, бир абышка жолукту. Балдар ага салам беришти. Абышка алик алып:

— Балдар, ботом, түндө эл жатарда Болбос хандын жалгыз кызы жок. Кайда кеткени маалымсыз. Болбос хан: «Кызымды таап бергиле, же болбосо баарыңардын башыңарды аламын», деп коркутканынан, элдин баары кызды издеп, дүрбөлөн болуп жүрүшөт. Силер дагы издешкиле,— деди.

Жети бала кеңешип, кандын кызын таап берели дешти.

— Айтса-айтпаса төгүңбү, жүргүлө,— дешип бара жатышты.

— Ай, биз олуя болбосок, кызды кайдан табабыз?— деди бирөө.

— Сен жиндисиң го, энем өнөрүбүздү сураганда жети жыл мурун кеткен кумурсканын изин билемин дебедиң беле, кайда кетиптир, бил эми,— деди. Ал ары-бери карап туруп:

— Асман менен кетиптир,— деди. Анда бирөө туруп:

— Энем өнөр сураганда жер жүзүндө эмне болуп жатканын билемин дебедиң беле, билбейсинби,— деди. Бул бала ары-бери карап, алаканын ачып-жуумп туруп:

— Тойбос хан деген хандын алпкаракушу алып учуп бара жатат— деди.

Муну уккандан кийин баарысы чогуу жүрүп кетишти. Бара жатып, чоң дарыяга капталып калды. Бул жерден тамак тапкыч бала алаканын жайып, бата кылды эле, эки кой маарап түшүп келди. Анын артынан көп нан жыйналды. Булар нандарын жеп, койлорун союп жатты. Ангыча кеме жасагыч бала, заматта эле бир чоң кемени жасап, даярдап койду. Тамактарын жеп тоюп алгандан кийин кемеге түшүп олтуруп, бир аз убактын ичинде кандын шаарына жетишти.

Тойбос хан Болбос хандын кызын түшүндө көрүп, ашык болгонуна алпкаракушка алдырган экен. Жети баатыр барып жеткен убакта, Болбос хандын кызы кырк кыз менен сууга түшкөнү келе жатыптыр. Баягы балдардын ичинен дарыянын үстүнөн чуркагыч бала кемеден түшүп чуркап, айтканындай таманынан чаң чыгып барып, Болбос хандын кызын Тойбос хандын кызы менен кошо көтөрүп келди. Жети бала кемеге салып жүрүп кетишти.

Кыздарды алып кеткенин Тойбос хан угуп, алпкаракушту жиберди. Алпкаракуш асманга торгойдой болуп чыкканда, мерген бала бир жак көзүн жуумп туруп, алпкаракушту атып жиберди. Алпкаракуштун буту сынып, Тойбос хандын эшигинин астына барып жатып калды. Балдар кыздарды алып жүрүп кетишти.

Тойбос хан муну көрөр замат, кеме менен көп аскер жиберип куудурду. Бул убакта баягы жер жаргыч бала тебетейин жерге коё коюп, «кара жер жарыл» дегенде, жер жарылып балдар түбүнө түшүп кетишти. Арт жагынан жете келген боз атчан аскер башчысы балдар менен кошо жер астына түшүп кетти. Аскерлер кайра кайтып, Тойбос ханга көргөн иштерин айтышат.

— Таксыр ханым, бул кыздарды алып качкан адам эмес! Адам болсо, дарыянын үстүнөн чуркаганда кантип таманынан чаң чыксын! Тоодой болгон алпкаракуш торгойдой болуп учканда кантип ыргыта

МАЗМУНУ

Түзүүчүдөн	4
АЙБАНАТТАР ЖӨНҮНДӨГҮ ЖОМОКТОР	
Аюу менен Чиркей	12
Куу түлкү	13
Эки улак	13
Күкүк менен Зейнеп	15
Жылан менен кишинин арбашы	16
Куйругун жазалаган түлкү	16
Алданган карышкыр	17
Түлкү менен карышкыр	18
Түлкү, жолборс, аюу, карышкыр	19
Баарынан киши күчтүү	21
Арстан менен коён	22
Ач карышкыр	22
Көнөчөк кийген түлкү	24
Мышык менен чычкандар	25
Арстан күчүгүн асыраган мышык	25
Достук	26
Булбул	28
Абышка менен түлкү	29
КЕРЕМЕТҮҮ ЖОМОКТОР	
Жагалым	32
Асан менен Үсөн	37
Рум падыша, Турум падыша	41
Алтын шакек	44
Абылай жетим	48
Миңбай, Жүзбай	52
Кемпирдин жети баласы	60
Каардуу хан	62
Асан	72
Наабат	74
Таан падыша	76
Булдардын кайсынысы чоң	77
Камыр балбан	78
Эки бир тууган	80
Кан менен вазир	82
Асыл таш	85
Бала менен сыйкырчы	91
Карышкырдын камкордугу	93
Жез кемпир	98
Зыйфырым	99
Отунчу падыша	103
Карач баатыр	107
Сулуу келин	111
Байдын эрке баласы	113
Жетим бала	115
Үч кыз	119
Сыйкырдуу сака	121

ТУРМУШТУК ЖОМОКТОР

Жоомарт менен Адил	124
Жоомарт бала	125
Акылдуу кыз	127
Жээреченин баласы	130
Карачач	131
Төлгөчү	133
Үч ууру	134
Арман ай	136
Мүнүшкөр	137
Макмут	139
Үч бала	141
Жаныбек хан	143
Коркок баатыр	144
Акылдуу чал	145
Медет хан	147
Наадан достон зире душман артык	150
Үч жолдош	151
Жорунун билемди үйрөнгөнү	151
Ырыс алды — ынтымак	152
Калп	153
Акылдуу бала	156
Хан менен тилемчи	157
Төлгөчү карга	158
Акылман казы	159
Жоомартыктын чеги жок	160
Зар менен Мээр	166
Чынарбай	171
Жаман	179
Акылман вазир	186
Көк карчыга	188
Жети таз менен жеке таз	191
Жалкоо аял	194
атамдын керкиси	195
Алтын уя	196
Алкыш	197
Эки бир тууган	198
Күйөө тандаган кыз	198
Чын Чыпалак	199
Баласы менен атасы	200
Булбулдун тили	200
Хан букасы менен жардынын букасынын сүзүшкөнү	201
Жээречне чечен менен Алдаркөсөө	202
Алдаркөсөөнүн жин-шайтанга жолукканы	203
Апенди	204
Алдаркөсөөнүн ангемеси	205
Жээречне чечендин аялын угузуу	215
Чечен келин	216
Түшүндүрмөлөр	218